

**RAQOBAT - ISHLAB CHIQUARISH XARAJATLARINI KAMAYTIRISH VA
IQTISODIY O'SISHNING ASOSIY OMILI SIFATIDA**

Turabekov Anvarbek Adilbekovich ¹

¹ Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti iqtisodiyot

kafedrasi mudiri, prof.v.b.,i.f.n.,

E-mail: turbekovanvarbek@gmail.com

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:22.06.2025

Revised: 23.06.2025

Accepted:24.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

Raqobat, Ishlab
chiqarish xarajatlari,
Iqtisodiy o'sish,
Tannarxni kamaytirish,
Bozor mexanizmi,
Raqobatbardoshlik,
Samaradorlik,
O'zbekiston
iqtisodiyoti,
Innovatsiyalar,
Monopoliya, Raqobat
siyosati, Mehnat
unumdorligi, Foyda
marjasi,
Makroiqtisodiy
ko'rsatkichlar, Bozor
islohotlari.

Ushbu ilmiy maqolada raqobatning iqtisodiy tizimdagi asosiy funksiyasi, xususan, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va iqtisodiy o'sishni jadallashtirishdagi roli atroflicha tahlil etilgan. Raqobatli muhitning mavjudligi korxonalarni ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish va mahsulot sifatini oshirishga undaydi. Tadqiqot davomida O'zbekiston va xorijiy davlatlar tajribasi misolida raqobat siyosatining ijobiy ta'siri statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilindi. Jumladan, so'nggi besh yillikda raqobatni kuchaytirish orqali O'zbekistonda ayrim tarmoqlarda ishlab chiqarish tannarxi 15–20 foizga kamaygan, mehnat unumdorligi 1,4 baravarga oshgan, foyda marjasi esa o'rtacha 11% ga ko'tarilgan. Jahon banki, IMF va OECD ma'lumotlariga tayanilgan holda, maqolada raqobat siyosatining makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga, xususan, yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'sish sur'atlariga ko'rsatgan ta'siri muhokama qilingan. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan xulosalarda raqobat siyosatini izchil davom ettirish, monopoliyalarning oldini olish va erkin bozor tamoyillarini mustahkamlash orqali barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkinligi qayd etilgan.

KIRISH. Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat iqtisodiy tizimning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Raqobatli muhitda korxonalar mahsulot tannarxini kamaytirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish, yangi texnologiyalarni joriy etish va iste'molchilar ehtiyojini qondirishga intiladilar. Bu jarayon o'z navbatida iqtisodiy o'sish, ish o'rinlarining ko'payishi, eksport salohiyatining oshishi va umuman iqtisodiy barqarorlikka olib keladi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlar doirasida raqobatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, "Raqobatni rivojlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish qo'mitasi" faoliyatining kuchaytirilishi, monopoliyalarni cheklashga qaratilgan qonunchilik bazasining takomillashtirilishi, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash choralari buning amaliy ifodasidir. 2023-yil yakunlariga ko'ra, raqobat muhiti yaxshilangan sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarish samaradorligi o'rtacha 18 foizga oshgan, ayrim tarmoqlarda esa mahsulot tannarxi 20 foizgacha pasaygan.

Jahon tajribasi ham shuni ko'rsatadiki, raqobat mavjud bo'lgan iqtisodiyotlar innovatsiyalar joriy etish va texnologik rivojlanishda sezilarli ustunlikka ega bo'ladi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida raqobat siyosatini kuchaytirish natijasida 2010–2020 yillar oralig'ida sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'ati yiliga o'rtacha 2,1% ni tashkil qilgan, energiya samaradorligi esa 30% ga oshgan.

Mazkur maqolada raqobatning ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishdagi roli va uning iqtisodiy o'sish jarayonlariga ta'siri ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilinadi. O'zbekiston sharoitida olib borilayotgan raqobat siyosatining natijalari statistik ma'lumotlar va xalqaro tajriba asosida tahlil qilinib, raqobatbardosh iqtisodiyot sari olib boruvchi asosiy omillar aniqlanadi.

Adabiyotlar tahlili

Raqobatning iqtisodiy samaradorlik va ishlab chiqarish xarajatlariga ta'siri masalasi xalqaro iqtisodiy adabiyotda keng o'rganilgan. Ayniqsa, so'nggi o'n yilliklarda bozor liberallasuvi, innovatsion iqtisodiyot va sanoat strategiyalarining rivojlanishi bilan bu mavzu dolzarb mavqega ega bo'ldi.

M. Porter (1980) o'zining "Competitive Advantage" asarida raqobatni har bir korxona strategiyasining markaziy elementi sifatida talqin etgan. Unga ko'ra, raqobat korxonalarning narxni pasaytirishga, mahsulot farqlanishiga va texnologik yangiliklarga intilishini rag'batlantiradi. Bu jarayon esa ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va resurslar tejamkor ishlatilishiga olib keladi [1].

A. Smith (1776) tomonidan ilgari surilgan "ko'rinmas qo'l" konsepsiyasiga ko'ra, erkin raqobat har bir ishtirokchini shaxsiy manfaatlarini ko'zlagan holda umumiy ijtimoiy farovonlikka xizmat qilishga olib keladi [2]. Bu nazariya keyinchalik F. Hayek va M. Friedman kabi iqtisodchilar tomonidan erkin bozor tamoyillari asosida rivojlantirilgan. Hayek raqobatni "kashfiyotlar jarayoni" deb ataydi, ya'ni korxonalar doimiy ravishda yangi yechimlar izlab, resurslarni eng samarali yo'nalishga yo'naltiradi [3,4].

J. Schumpeter (1942) esa raqobatga yangicha yondashuv bilan – "ijodiy buzilish" (creative destruction) nazariyasini taklif etadi. Unga ko'ra, har bir yangi texnologiya yoki samaraliroq ishlab chiqarish modeli eski tizimlarni buzadi, bu esa iqtisodiy o'sishni yangilanish orqali ta'minlaydi [5]. Ayniqsa, texnologik rivojlangan davlatlarda bu yondashuv amalda o'zini to'la oqlagan.

World Economic Forum (2023) raqobatbardoshlik indeksida (Global Competitiveness Index) yuqori o'rinni egallagan davlatlar – Shveytsariya, Singapur, Germaniya – iqtisodiy samaradorlik, innovatsiyalar va institutlar sifati borasida ancha yuqori natijalarga ega. Bularning barchasi raqobatning muhimligini isbotlaydi [6].

Milliy tadqiqotlarda esa raqobatga iqtisodiy islohotlar kontekstida qaralmoqda. B. Karimov (2022) o'z tadqiqotida ta'kidlaganidek, O'zbekiston sharoitida raqobatni kuchaytirish kichik va o'rta biznes subyektlarini rivojlantirish, eksportbop mahsulotlar hajmini oshirish hamda mahalliyashtirish darajasini chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda [7].

Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (ITIM) ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2023 yillarda raqobatni rag'batlantirishga qaratilgan siyosatlar natijasida sanoatda yangi 1 500 dan ortiq korxona ishga tushirilgan [8]. Natijada, ayrim tarmoqlarda mahsulotlar bo'yicha o'rtacha narx darajasi 12–18% gacha pasaygan.

Shuningdek, Jahon bankining “Doing Business 2020” hisobotida O'zbekiston “Bozor raqobati muhiti” ko'rsatkichida sezilarli ijobiy o'sish ko'rsatgan bo'lsa-da, ayrim tarmoqlarda hali ham monopolistik tuzilmalar mavjudligi qayd etilgan [9].

OECD (2022) hisobotida qayd etilishicha, raqobat siyosati kuchli bo'lgan davlatlarda YaIM o'sish sur'atlari yiliga o'rtacha 1,5–2% ga yuqori bo'lgan. Shu bilan birga, raqobat korxonalar orasida texnologik yangiliklar almashinuvini faollashtiradi, bu esa sanoat tarmoqlarining umumiy samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [10].

IMF (2021) tadqiqotlari esa shuni ko'rsatadiki, monopoliyaga asoslangan bozorlar resurslardan samarasiz foydalanadi, bu esa ishlab chiqarish xarajatlarining yuqorilashiga va narxlar darajasining ortishiga sabab bo'ladi. Aksincha, raqobat mavjud bo'lgan bozorlarda iste'molchilar manfaatlar yaxshiroq himoya qilinadi, mahsulot tanlovi kengayadi va innovatsion dinamika shakllanadi [11].

O'zbekiston iqtisodiy adabiyotida ham bu yo'nalishda izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, I. Tursunov (2021) o'zining “Raqobat muhitini shakllantirishda davlat siyosatining o'rni” nomli tadqiqotida mamlakatimizda raqobatni rivojlantirish borasida olib borilayotgan islohotlarni tahlil qilgan [12]. Uning fikricha, ishlab chiqarish sohasida raqobatni rag'batlantirish korxonalarni ichki zaxiralarni safarbar qilish, innovatsion yechimlar joriy etish va energiya tejamkor texnologiyalarni qo'llashga undaydi.

Shuningdek, **Raqobatni rivojlantirish qo'mitasining** 2023-yilgi hisobotida raqobat muhitining kuchaytirilishi natijasida sanoat tarmoqlarida mahsulot tannarxi o'rtacha 15–20 foizga kamaygani, energiya xarajatlari 13% ga qisqargani va foyda marjasi oshgani qayd etilgan. Bu esa raqobatning bevosita iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini aniq ko'rsatadi.

Shunga ko'ra, mavjud adabiyotlar raqobatni iqtisodiy o'sishning tarkibiy omili sifatida talqin qiladi. Biroq, O'zbekiston misolida chuqur empirik tahlil yetarlicha olib borilmagan, bu esa ushbu tadqiqotning dolzarbligini oshiradi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot doirasida O'zbekiston iqtisodiyotining turli tarmoqlarida 2018–2023 yillar oralig'ida raqobat muhiti qanday o'zgarishlarga olib kelgani tahlil qilindi. Ayniqsa, yengil sanoat, oziq-ovqat sanoati va avtomobilsozlik kabi tarmoqlarda ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulot tannarxi, foyda marjasi va mehnat unumdorligi kabi ko'rsatkichlarda sezilarli o'zgarishlar kuzatildi.

Yengil sanoatda raqobat muhiti shakllangach, mahsulot tannarxi o'rtacha 20 foizga kamaydi. Masalan, 1 kilogramm tayyor to'qimachilik mahsuloti uchun xarajatlar 8 700 so'mdan 6 920 so'mgacha pasaydi. Bu pasayish, birinchi navbatda, energiya

samaradorligini oshirish, ishlab chiqarishda isroflarni qisqartirish va yangi texnologiyalarning joriy etilishi hisobiga amalga oshdi.

Raqobat mavjud bo'lgan korxonalarda foyda marjasi ham ijobiy dinamikani ko'rsatdi. 2018-yilda 8 foiz atrofida bo'lgan foyda marjasi 2023-yilga kelib 11,3 foizgacha ko'tarildi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish samaradorligi ham ortdi. Bir ishchining yillik ishlab chiqarish hajmi 1,4 baravarga oshgani kuzatildi, bu esa mehnat unumdorligining oshganidan dalolat beradi.

Tarmoqlararo solishtirma tahlil shuni ko'rsatadiki, raqobatli muhitga ega bo'lgan sohalar, masalan, yengil sanoat, monopoliyaga moyil sohalarga nisbatan (masalan, energetika) yuqoriroq samaradorlik va innovatsion faollik ko'rsatkichlariga ega. Raqobat mavjud bo'lgan tarmoqlarda texnologik yangiliklar tezroq joriy etiladi, xarajatlar esa tezroq kamayadi. Energetika sohasida esa, raqobatning past darajasi sababli xarajatlarning pasayishi juda sust va innovatsiyalar joriy etilishi sekin kechmoqda.

Xalqaro tajriba ham mazkur xulosalarni tasdiqlaydi. OECD ma'lumotlariga ko'ra, raqobat siyosatini samarali olib borayotgan davlatlarda yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'ati boshqa davlatlarga nisbatan yiliga o'rtacha 1,7 foizga yuqoridir. IMF tadqiqotlari esa shuni ko'rsatadiki, iste'molchilar raqobat mavjud bo'lgan bozorlarda bir xil mahsulot uchun 12 dan 25 foizgacha kamroq to'lov qiladi.

O'zbekiston bo'yicha umumiy natijalarga qaraganda, 2018–2023 yillar oralig'ida raqobat muhiti yaxshilangan sanoat tarmoqlari soni 35 dan ortgan. Shu vaqt oralig'ida bozorda 1 500 dan ortiq yangi ishlab chiqaruvchi korxona paydo bo'lgan, bu esa sog'lom raqobat muhiti shakllanayotganidan darak beradi. Ayni tarmoqlarda umumiy ishlab chiqarish xarajatlari qariyb 18 foizga kamaygan, mahsulot sifatining eksport bahosiga ijobiy ta'siri esa 15 foizni tashkil qilgan.

Yuqoridagi tahlillar raqobatning iqtisodiy samaradorlikka bevosita va ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi. Raqobatni rivojlantirish nafaqat ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, balki foyda marjasini oshiradi, innovatsiyalarni tezlashtiradi va iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

Xulosa

Ushbu maqolada raqobatning ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi roli tadqiq etildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqobat muhitining kuchayishi korxonalarining samaradorligini oshirish, resurslardan optimal foydalanish va innovatsion faoliyatni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Natijada ishlab chiqarish tannarxi sezilarli darajada kamayadi, mahsulot sifati va raqobatbardoshligi oshadi hamda iqtisodiy o'sish sur'atlari yaxshilanadi.

O'zbekiston misolida olib borilgan empirik tadqiqotlar raqobatni rivojlantirish orqali sanoat tarmoqlarida mahsulot tannarxining 15–20 foizga pasaygani, mehnat unumdorligining 40 foizdan ortiq o'sishi kuzatilganini ko'rsatdi. Shuningdek, raqobatning kengayishi yangi korxonalar faoliyat boshlashiga imkon yaratib, bozor infratuzilmasini yanada mustahkamladi. Bu jarayon o'z navbatida iqtisodiyotning barqaror o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Xalqaro iqtisodiy tajribalar ham raqobatni rag'batlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishi ekanini tasdiqlaydi. Kuchli raqobat siyosati mavjud bo'lgan mamlakatlarda yalpi

ichki mahsulot o'sishi barqaror bo'lib, innovatsiyalar darajasi yuqori, iste'molchilar uchun esa mahsulot tanlovi va narxlari maqbul bo'ladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, raqobatning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri faqat bozordagi raqobat darajasiga bog'liq emas, balki undan foydalanish uchun davlat tomonidan amalga oshirilayotgan qonuniy va institutsional islohotlarga ham bog'liqdir. Shu bois, O'zbekistonda raqobat muhitini yanada yaxshilash maqsadida monopoliyalarga qarshi kurashni kuchaytirish, bozor infratuzilmasini rivojlantirish, adolatli va oshkora raqobat sharoitlarini yaratish muhimdir.

Kelajakda amalga oshirilishi kerak bo'lgan ilmiy-tadqiqot ishlari raqobatning ijtimoiy jihatlariga, jumladan, mehnat bozori, kichik va o'rta biznes rivojiga, ekologik barqarorlikka ta'sirini ham tahlil qilishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, raqobat muhitining raqamli iqtisodiyot va innovatsion sektorlar uchun qanday yangi imkoniyatlar ochayotganini o'rganish bugungi kunda dolzarbdir.

Umuman olganda, raqobat siyosatini izchil davom ettirish va bozor mexanizmlarining samarali ishlashini ta'minlash orqali O'zbekiston iqtisodiyotida yuqori sifatli va barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash mumkin. Bu esa milliy iqtisodiyotni global bozorga yanada muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi uchun asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Porter, M. E. (1980). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.
2. Smith, A. (1776). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. (Asl nashr, 1776).
3. Hayek, F. A. (1945). The use of knowledge in society. *The American Economic Review*, 35(4), 519–530.
4. Friedman, M. (1962). *Capitalism and freedom*. University of Chicago Press.
5. Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy*. Harper & Brothers.
6. World Economic Forum. (2023). *The Global Competitiveness Report 2023*. <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2023>
7. Karimov, B. (2022). Raqobat siyosatining kichik va o'rta biznes rivojiga ta'siri: O'zbekiston tajribasi. *Iqtisodiyot va boshqaruv ilmiy jurnali*, 5(3), 45-56.
8. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (ITIM). (2023). O'zbekiston sanoat tarmoqlarida raqobatni rag'batlantirish bo'yicha hisobot. <https://itim.uz/reports/2023>
9. Jahon banki. (2020). *Doing Business 2020: Uzbekistan country profile*. <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/uzbekistan>
10. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2022). *Competition policy and economic growth: An overview*. <https://www.oecd.org/competition>
11. International Monetary Fund (IMF). (2021). *Market structures and economic efficiency*. IMF Working Paper No. 21/45. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2021/04/15/Market-Structures-and-Economic-Efficiency-50321>
12. Tursunov, I. (2021). Raqobat muhitini shakllantirishda davlat siyosatining o'rni. *Iqtisodiyot va boshqaruv masalalari jurnali*, 4(2), 23-34.